

Karel Havlíček Borovský jako Mickiewiczův příznivec i odpůrce

ZOFIA TARAJŁO-LIPOWSKÁ

Zdá se, že jakákoli interpretace Havlíčkova zjevu s sebou nese rozpor: například existuje Sabinova teorie „dvojího Havlíčka“ (liberálního a radikálního; Stich 1986: 21). Četné hypotézy se týkají jeho „skutečné povahy“, sestávající ze dvou nebo více odlišných složek (např. Chalupný 1929). Autorka tohoto příspěvku se pokusila aplikovat na jeho osobnost teorii polského filozofa Łeszka Kołakowského o existenci „kaplana ideje“ a jejího „šaška“, tedy utužovatele ideje a jejího zpochybnitele (Tarajło-Lipowska 1988). V tomto příspěvku je další problémový rozpor vyjádřen již v titulu.

Jedna z úloh, kterou v českých novějších dějinách sehrál Karel Havlíček Borovský, byla úloha národního věštce. Jak píše Alexandr Stich, atribut věštce byl připisován Havlíčkovi zásluhou mladočechů v čele s Juliem Grégrem a byl namířen proti Karlu Sabinovi, volajícímu po českém „věstci“, který by podobně jako polský věstec Adam Mickiewicz působil revolučně na národ. Volba K. Havlíčka jako věštce byla manifestačním odmítnutím „polské“ revoluční politiky. Takto začal být Havlíček pojímán jako protiklad Mickiewiczův, jeho antipod, a v takové celkové interpretaci pokračovali další jeho vykladači, jako například Herben a Masaryk (Stich 1986: 18–19). V „racionalistické, nemesianistické a antiromantické“ povaze Havlíčkově je spatřován jeho odpor k zjevu Mickiewiczovu.

Základní rozpor mezi českou společností a názory Mickiewiczovými (vyjádřenými například v pařížských přednáškách o slovanské literatuře) se týkaly koncepce slovanství, které čeští panslavisté chápali jako jednotu, zatímco Mickiewicz je viděl jako dvojí, spatřoval v něm antagonismus dvou myšlenek, odlišnost státního a náboženského uspořádání, a v tom smyslu líčil ruskou větev Slovanů odlišně od větve polsko-české. Přední čeští buditelé však nevítili úzké spojení polských zájmů s českými, zvláště v pohledu zvenčí, protože to v podtextu sugerovalo jakousi politickou neloajalitu vůči vládě nebo podezření z polského kulturního mecenášství.

Čechům se také přičil Mickiewiczův univerzalizmus, prahnoucí po svobodě pro všechny národy. Kollárova „vzájemnost“ předpokládala přátelské vztahy je-

nom pro národy zařazené podle kmenového kritéria, distribuovala peklo a ráj podle „slovanské zásluhy“. Za důvod národního úpadku Čechů Mickiewicz považuje kacířství, rozchod s katolicismem, buditelé však tvrdí, a tento názor se promítá do Havlíčkovy tvorby, že úpadek způsobili jezuité.

Podle dobových českých estetických kritérií neměl romantický vysoký styl, extrémní, velmi silné vyjadřování citů, příznačné pro Mickiewiczze-básníka, vždycky pozitivní ohlas. Ještě ve 20. století nazývá Julius Heidenreich Mickiewiczovu poezii „nádherným květem skleníkové kultury vileňských filomátů“ existující vedle „skromných sedmikrásek“ ohlasů lidových písní psaných básníky soustředěnými kolem Čelakovského (Heidenreich 1930: 15). Určuje to zvláštní kategorii pro každý „druh“ poezie, přičemž lze předpokládat, že skleník zaujímá jenom pečlivě oddělený kus prostoru, luhy se sedmikráskami se rozkládají všude.

Včlenění Karla Havlíčka Borovského do soudobého polského kontextu, zvláště jeho hlavního, romantického proudu, by nebylo možné – Havlíček převzal mnohé osvícenské myšlenky a s romantismem ho spojuje, kromě romantické transcendentní ironie heineovského typu, některé jeho překlady, především překlady Mickiewiczových básní a básnické prózy.

Poezie Adama Mickiewiczze byla pro Havlíčka hluboce prožívaným zážitkem raného mládí, jedním z důležitých bodů jeho publicistiky a předmětem překladatelské činnosti v období brixenském. Vášnivě ji četl jako mladík a čerpal z ní inspiraci ve vyhnanství – zájem o ni se proto stal jakýmsi rámcem jeho života.

První období jeho zájmu o Mickiewiczze jsou léta 1841–1842, kdy si Havlíček v sešitku nadepsaném *Přepis* z polské poezie opisuje v polštině některé Mickiewiczovy básně (nebo si je také dává opisovat polskými přáteli), např. *Lilie*, *Widzenie się w gaju*, *Powrót taty*, *Kurhanek Maryli* nebo *Błogosławieństwo* (Z Petrarki), spolu s vysvětlivkami ke slovům, kterým nerozuměl (většina ekvivalentů je česká, některé jsou německé). Překládá také úryvky Mickiewiczovy básnické prózy *Knihy národu polského* a Lamennaisova *Slova věřícího* (na základě polského překladu), snaží se také sám napsat podobný mysticky znějící, patetický text (*Modlitba vlastence*). Pod vlivem polských kolegů (viz Tarajło-Lipowska 1999) a prostřednictvím vlastní četby v polštině, které se pilně věnoval, nadchnutý myšlenkou obnovení českého národa, našel v mesianistické ideji vyústění svých prudkých mladistvých pocitů, způsob řešení rozpaků, které způsobil konflikt mezi náboženstvím a loajalistickým podřizováním státním zájmům, přejatým od rodičů a učitelů, a „slovanskou myšlenkou“, s jejím odporem vůči církvi a státní moci a s jejím antiněmeckým ostřím. Mesianistické proudy v tehdejší polském myšlení nabízely možnost sladění těchto dvou ne-

shodných tendencí, tj. možnost boje s utlačovateli, nepřáteli národa, leč „jménem Boha“, ba i „v zájmu Boha“.

Mickiewiczovy *Knihy národu polského* a *Knihy vyhnanství polského*, podobně jako Lamennaisova *Slova věřícího*, fungovaly tehdy jako „katechismy“ pro Poláky, od roku 1833 kolovaly v četných opisech mj. v Haliči a Velkopolsku – rakouská policie po nich urputně pátrala. Vzorem politickému demokratickému myšlení byly náboženské paraboly. Ztotožňování „volnosti“ a „víry“ vydatně přispívalo k utváření romantického patriotismu. K těmto rozšiřovaným textům se záhy připojila třetí část Mickiewiczova romantického dramatu *Dziady*, kterou Havlíček také četl a překládal.

Stopy četby díla A. Mickiewicze jsou však patrné rovněž v Havlíčkově publicistice a v novinářské činnosti. Např. jakémusi panu Jelenovi vytýká, že „hraje roli Wallenroda“ (Havlíček 1986: 369), jeden z článků v časopisu *Slovan* nadepisuje *Temno všude, ticho všude, co to bude, co to bude?* a připojuje k tomu pramen citátu (dvouverší z druhé části *Dziadů*), ačkoliv obsah článku pouze volně navazuje na dílo Mickiewiczovo.

Společných motivů a názorů je určitě více: některé z nich souvisejí s dobovými problémy, zrcadlí diskuse vedené v kruzích, které se zajímaly o politiku. V Mickiewiczově básni s incipitem *Gęby za lud krzyczące* (Huby jménem lidu křičící), jejíž vznik je datován do období 1832–1836, je obsažena hořká reflexe nad „vděčností“ lidu vůči jeho obhájcům (cituji úryvek ve vlastním překladu): „Ruce za lid bojující lid sám usekne / Jména lidu milá lid pozapomene“ (Mickiewicz 1986: 332). Velmi blízký je Havlíčkův názor vyjádřený ve *Slovanu*: „Když se lidu ujímáš, proň pracuješ aneb v nebezpečení se vydáváš, nesmíš nikdy za to očekávat, to, co jmenujeme v obyčejném životě vděčností [...] Jest to věc zcela přirozená a pošetilý jest každý, kdo očekává něco lepšího, neboť ošizen bude a trpce sklamán v nadějích svých každý, který hledá vděčností a odměny od lidu za své práce pro lid“ (Morava 1991: 163).

Druhé výrazné období studování polského básníka a věštce jsou léta internace v Brixenu, kdy vznikají české překlady básní Paní Twardowská a Tři Budrysoci. Balada litevská. Nejsou prosté polonismů, i když, jak to zdůvodnila K. Kardyni-Pelikánová, jsou zde patrné snahy o správnou recepci u českých čtenářů – pokus o adaptaci polských reálií na podmínky života české společnosti (Kardyni-Pelikánová: 1986).

Méně známý Havlíčkův překlad, který vznikl v téže době, je *Smotr Petrohradský* (Przegląd wojska, čili: Prohlídka vojska, z *Dziadů*, části III, Úryvku). Díky tomuto je Karel Havlíček Borovský pokládán za prvního českého překladatele *Dziadů* Adama Mickiewicze (později je překládali Vrchlický a Halas).

Překlad Smotru Petrohradského vydal až v roce 1864 Jan Neruda v časopisu *Rodinná kronika*. Publikace byla ovšem cenzurována, z celkového množství 334 veršů jich vyškrtl vydavatel nebo cenzor 136. Šlo zejména o ty verše, které obsahovaly ostrý útok na carské Rusko. Celý text překladu vytiskl teprve deník *Tribuna* v roce 1923 a ve sbírce Havlíčkových básní se tento překlad objevil v *Knize veršů*, kterou připravil Miloslav Novotný, poprvé vydané v roce 1934.

Báseň *Przeгляд wojska*, ironickým a hněvivým tónem líčící přehlídku ruského vojska v carově přítomnosti, po které na náměstí zůstalo dvacet mrtvých vojáků, byla polskou badatelkou Marií Janionovou nazvána „ples despozie“ (Janion-Żmigrodzka 1978: 199). Havlíček ji přeložil dosti věrně, i když český polonista Karel Oliva namítá, že překlad má vůči originálu větší statičnost obrazu (Oliva 1954). Oliva dodává, že jazyk překladu je stejně expresivní a ironický jako jazyk vlastní Havlíčkovy tvorby a také že se překladatel snaží uchovat ruský ráz textu, když např. překládá „przeгляд wojska“ rusismem „smotr“. Sloka „Cár byl v kabátě zeleném s portami / a klobouk s peřím; cár je vždy v munduře, / vojenský mundur, to je cárská kůže, / cár roste, žije, hnije s výložkami“ působí dokonce ironičtěji než Mickiewiczův originál (Kardyni-Pelikánová 1986: 48).

Do četných výborů z Havlíčkova díla, které v české literatuře nesou obvykle název *Cesta na Rus* nebo *Obrazy z Rus*, Smotr Petrohradský není začleněn, přestože pro celkovou perspektivu zde bývaly zařazovány překlady z Gogola nebo úryvky ze soukromých dopisů z Ruska. Havlíčkův vlastní literární obraz Ruska je ovšem jiný, neznamená to však, že je v rozporu s verzí Mickiewiczovou – spíše jde o jiný zorný úhel, jiný národní účel, jiné zkušenosti s Ruskem (ze strany Havlíčkovy v té době menší). Emanuel Chalupný srovnává cestopisné aspekty třetí části *Dziadů* a Havlíčkových *Obrazů z Rus* a konstatuje následující: „Mickiewicz i Havlíček stejně jsou dojati mohutností Ruska, stejně milují ruský lid (jakkoli jádro jeho, rolníky, důkladně nepoznal žádný z nich) a nenávidí carskou despozii; stejně nevlídně se dívají na Petra Velikého a jeho překotné úsilí, převléknout Rusko v oděv civilisace západní; stejně se cítí v Rusku opuštění, a vzrušení jsouce zalétají vzpomínkami do svého domova. Popisují i obdobné věci a události, jenže se základním rozdílem: Mickiewicz pozoruje severní, poevropštělý carský Petrohrad, Havlíček jižnější staroruskou Moskvu; Mickiewicz přichází do Ruska jako vězeň a mučedník, Havlíček jako nadšený cestující Slovan za dočasným povoláním [...] Jízda na Rus Mickiewiczovi jeví se zběsilým úprkem do divokého, bílého moře severních pustin, Havlíčkovi jako ‚vyražení‘ při letu mezi blátem, stříkajícím na všechny strany. Mickiewiczovi Petrohrad je metropolí, zbudovanou ďábelstvím, Havlíček v Moskvě a ruských městech vidí ‚pravý ráj‘. Největší obraz ruského života věnoval Mickie-

wicz úchvatnému líčení nelidského, hrůzného manévru (Přehlídka vojska), Havlíček popisuje zábavy o národních svátcích (Gulaňje), Mickiewicz věští carstvu zkázu 'kaskády tyranstva' (pomník Petra Velikého) a temně napovídá pomstu budoucnosti (Oleszkiewicz), Havlíček radostně rozechvěn 'Svátkem pravoslavnosti' tlumočí přání 'pravoslavnému národu ruskému' i 'pravým věrným Čechům': 'mnohája léta!' (Chalupný 1929: 260–61).

Obrazy z Rus a Smotr Petrohradský obsahují některá podobná tvrzení, avšak vyjádřená zcela odlišným způsobem. V Gulaňju Havlíček vypráví lehkým vtipným tónem: „Nepochybujeme také, že se pán tak nemrzí, když kopne kůň takového kočího, jakoby se hněval, kdyby kočí kopnul koně“ (Havlíček 1927: 55). Toto porovnání hodnoty člověka s hodnotou koně u Mickiewicze (v překladu Havlíčkově) zní mnohem vážněji a tragičtěji:

A dávno o tom vědí již Rusíni,
neb za dobrého koně gardistského
tam můžeš tři vojáky dobré koupit
a třikrát tolik za oficírského;
[...]
Císařské suché a zedřené herky,
i ty poslední, co vozí špitály,
když taxírují cárské kapitály,
cení se vždycky: klisna za dvě selky.

(Havlíček 1934: 260)

Lze předpokládat, že český básník tím, že Przegląd wojska přeložil (stalo se to ovšem mnohem později, když už měl více životních zkušeností), vyjádřil souhlas s těmito Mickiewiczovými názory. Překladatel si volí k překladu text, který ho uchvátí, jehož smysl sdílí. Pokud jde o pořadí, Smotr Petrohradský je druhým v pořadí Havlíčkovým básnickým dílem, hned po *Křtu sv. Vladimíra*, i když ne dílem vlastním.

Z brixenského období pochází také cyklus epigramů přeložených z Mickiewiczovy sbírky *Zdania i uwagi z dzieł Jakuba Bema, Anioła Ślązaka (Angelus Silesius) i Sę-Martena* (Tuchy a úvahy z díla Jakuba Böhma, Angela Silesia a Saint-Martina), zosobujících, jak píše Wiktor Weintraub, kontemplaci vztahu člověka k Bohu, především v tom ohledu, který zpochybňuje pozemskou životní moudrost a dokonce je jejím protikladem (Weintraub 1982: 329–30), tedy z díla, které se diametrálně liší od dosavadní „přemoudřelé“ Havlíčkovy epigramatické tvorby. Tento cyklus maxim, který vznikl na mystickém ideovém zá-

kladě, se setkal se zájmem tehdejší české společnosti: František Ladislav Čelakovský z nich přeložil dvě, Havlíček třicet devět (jsou to asi dvě třetiny z celkového počtu epigramů, které přeložil). Mickiewiczovské epigramy navíc tehdy překládal Václav Štulc a pozdějších českých překladatelů bylo několik; jedním z nich byl Jakub Deml (Babler 1956).

Havlíčkův silný zájem o mystické epigramy Mickiewiczovy nevyhovuje známému portrétu hrdiny a spisovatele: portrétu střízlivého realisty, utilitaristy, jehož názory jsou hlavně přízemní a praktické. Lze předpokládat, že právě okolnosti brixenského exilu – spisovatelova izolace od prostředí, od věcí, kterými nejvíce žil – mu napomohly k zamyšlení nad „posledními“ věcmi a že možná byl veden četbou a překládáním epigramů *Zdania i uwagi*, když měl v úmyslu napsat lyrický cyklus O posledních věcech člověka (názor Mariana Szykowskiho). Napsal z něho dvě čísla: Hrob a Život věčný, ve kterých nekonečno a nesmrtelnost hodnotí materialisticky, nikoli metafyzicky – jako přeměnu jedné hmoty v druhou. Útěchou pro toho, kdo odchází do hrobu, nechť je perspektiva, že osladí kávu hezkým děvčatům, protože lípa zasazená na hrobě vykrmí včely, které dodají k tomuto účelu med, sugeruje autor.

Havlíčkův zájem o Mickiewicze a jeho pochopení (překlad musí být především co nejlepším pochopením díla) jsou nejen polemické, ale také obohacující. Przegład wojska tvoří kontrapunkt ke stále se měnícímu Havlíčkovu hodnocení Ruska: slovanofilská idealizace – zklamání – návrat k idealizaci, třebaže relativní a podmíněné. Rané překlady *Księgi narodu...*, jakož i překlady *Zdań i uwag*, pocházející ze zralého období, jej vedly do oblasti metafyziky, kterou šibalsky neodmítal, jako ve svých četných epigramech, nýbrž pečlivě zkoumal, přestože se sám přiklání k tezi, že svět je uspořádaný a poznatelný ve svých přírodních cyklech.

Literatura

BABLER, O. F.

1956 „Adama Mickiewicza ‚Zdania i uwagi‘ w literaturze czeskiej“, *Pamiętnik Literacki* 47, č. 1, str. 239–47

HAVLÍČEK Borovský, Karel

1927 *Obrazy z Rus a jiná próza*. Vybrané spisy Karla Havlíčka Borovského II, upravil G. R. Opočenský (Praha)

1934 *Kniha veršů*, ed. M. Novotný (Praha)

1986 *Dílo II* (Praha: Čs. spisovatel)

HEIDENREICH, Julius

1930 *Vliv Mickiewiczův na literaturu předbřeznovou* (Praha)

CHALUPNÝ, Emanuel

1929 *Karel Havlíček. Prostředí, osobnost, dílo* (Praha)

JANION, Maria – ŻMIGRODZKA, Maria

1978 *Romantyzm i historia* (Warszawa)

KARDYNI-PELIKÁNOVÁ, Krystyna

1986 *Karel Havlíček Borovský w kręgu literatury polskiej* (Warszawa)

MICKIEWICZ, Adam

1986 *Wybór poezji II*, opracował C. Zgorzelski (Wrocław: BN seria I nr 66)

MORAVA, Jiří

1991 *C. k. disident Karel Havlíček* (Praha)

OLIVA, Karel

1954 „České překlady Mickiewiczových Dziadů“, *Slavia* 23, č. 4, str. 537–39

STICH, Alexandr

1986 „Novinář Karel Havlíček očima následujících generací a očima dneška“, in K. Havlíček Borovský: *Dílo II* (Praha: Čs. spisovatel)

TARAJŁO-LIPOWSKA, Zofia

1988 „Czy postawy kapłana i błazna muszą być alternatywne? Przypadek Karla Havlíčka Borovského, českého pisarza i bohatera narodowego“, in *Obraz kapłana, wodza króla w kulturach słowiańskich*, ed. T. Dąbek-Wirgowa, A. Z. Makowiecki (Warszawa), str. 121–28

1999 „Polski przyjaciel Karla Havlíčka Borovského“, in *Brněnská polonica I*, ed. L. Štěpán (Brno), str. 83–92

WEINTRAUB, Wiktor

1982 *Poeta i prorok. Rzecz o profetyzmie u Mickiewicza* (Warszawa)